

KOVÁCS KISS GYÖNGY

A II. RÁKÓCZI FERENC VEZETTE SZABADSÁGHARC ÉS A SZATMÁRI MEGEGYEZÉS A KORABELI ERDÉLYI MAGYAR EMLÉKIRODALOM LÁTTATÁSÁBAN

■ Az 1711-es szatmári megegyezés – a magyar történelem más fordulópontjaihoz hasonlóan – létrejötté óta sarkosan ellentétes interpretációk tárgya. Az értelmezések mindmáig tartó harca már a kortársak között elkezdődött. A szabadságharc vitás kérdéseiről rendezett 1976-os vajai konferencián Benda Kálmán amellettt tört lándzsát, hogy 1711 elején „külső segítséget Rákóczi sehonnan sem várhatott”, és a belső helyzet is reménytelen volt. Mindez pedig „azokat igazolja, akik úgy vélték, hogy 1711-ben a külső és belső körülmények egyaránt ellene mondanak a háború folytatásának és megújításának”.¹ Ezzel szemben Köpeczi Béla úgy foglalt állást, hogy a békekötés „nem az egyetlen politikai lehetőség volt”,² Károlyi Sándor és támogatói nem vették kellően figyelembe a „nemzetközi helyzet alakulását”. A megegyezés ezért „elsietettnek” tekintendő. A konferenciát záró válaszában hasonlóképpen érvelt R. Várkonyi Ágnes is, hangsúlyozva, hogy „ha sikerül csak néhány hónapig még tartani, Rákóczi jobb, vagyis más feltételekkel – mert külföldi garanciával és állami szinten – valóban békét köthettek [sic!] volna”.³

Az alábbi írás ennek az immár 300 éves vitának egyik korai fejezetét, néhány 18. századi erdélyi emlékirónak a szabadságharcról és a szatmári megegyezésről kifejtett eltérő percepcióját kívánja vázolni.

A tárgyalt – az eseményekkel kortárs – szerzők autobiografikus narratívái ter-

mészszerűen sokrétű megközelítésben prezentálják az adott kérdéskört, az emlékirók közül egyesek – esetenként írásaik időkeretei behatároltságában, a történetekben játszott szerepükből vagy egyéb okokból adódóan – szinte kizárólag vagy meghatározó mértékben csupán a konfrontációs történésekre fókuszálnak, mások többé-kevésbé részletezően tárgyalják a szabadságharc záró mozzanatát, a szatmári megegyezés aktusát is.

A bemutatásra kerülő emlékiratok szerzői Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Wesselényi István, Vizaknai Bereczk (Briccius) György, Szakál (Barth) Ferenc és Vargyasi Daniel István.

Az emlékirodalom a klasszikus, többnyire konszenzuálisan elfogadott definíció szerint – tartalmi és formai szempontok alapján elkülönített műfajokként – az önéletrajzot, -írást, memoárt, naplót, feljegyzéseket, vallomásokot foglalja magában. Az elbeszélő/leíró személy, a témaként szolgáló történet időbelisége, a történések értelmezésének mértéke, a kronológiai rend követése képezik azokat a szempontokat, amelyek általánosíthatóknak tekintett szabályrendszert fogalmaznak meg az emlékirodalom meghatározása vonatkozásában. Az újabb elméletek,⁴ amelyek azonban már más irányból is közelítenek e szövegekhez, az emlékirodalomnak nem csupán a történeti forrásértékét emelik ki, hanem az emlékezetmegőrzés és -alakítás narratív formáit fedezik fel bennük. Egyes teo-

retikusok az önéletírás sajátos műfaji jellegét abból a tényből eredeztetik, hogy alkotója saját nevében meséli el a történeteket, mintha a valóságban is ez történt volna. Az elbeszélő énje – vélik – semmiképp sem keverendő össze a valóságban is létező (hús-vér) személlyel, sőt a két én – történeti kor által is erősen determinált – viszonya is magában az alkotásban megjelenő toposzok, korabeli retorikai fordulatok keresztmetszetében vizsgálható. „Az emlékirat tehát semmiképp sem tekinthető dokumentarista jellegű műnek, hiszen a szerző tudatos vagy kevésbé direkt torzításai, az emlékezés hibái, »lyukai« szubjektívizálják a magukat mégannyira igazságkeresőnek és igazmondónak beállító alkotók állításait is... Ebből a szempontból az önéletírások a szépirodalomhoz tartoznak, sok a fikciós elem bennük még akkor is, ha a személyes élet adja a fikciós mező alapértelmezéseit.”⁵

A két megközelítés közti távolság azonban – vélhetően – valójában talán nem oly nagy, mint ahogyan első látásra tűnik. A memoáirodalom forrásértéke kétségtelenül megkérdőjelezhetetlen az egyes szerzők társadalmi helyzetének, műveltségi szintjének, a köz- és politikai életben játszott szerepének alapos mérlegelése mellett. Egy szerző által szolgáltatott információk hitelessége ugyanis szinte minden esetben egyenes arányban áll az illetőnek a leírtakban megjelenített aktor-faktor minőségével, illetve az általa betöltött politikai-társadalmi státussal, amelynek következtében – mellesleg – módja/lehetősége/képessége van a háttérinformációk beszerzésére, feldolgozására, az ok-okozati összefüggések kimutatására stb.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az apológiai jelleg, az adott emlékirat öngazolásai, a mentségek keresése, az esetleges elhallgatások milyen mértékben módosítják a történelmi valóságot a szerző láttatásában. Némelykor egy emlékirat a szerző habitusának, mentalitásának elemzésére fókuszál; ezek információs háttere igen szegényes, és esetenként egy adott helyzettel csak érintőlegesen – vagy azt éppen túlságosan is szegmentumokra és momentumokra bontva – foglalkozik. Információhordozó minőségükben az emlékiratok így igen különböző értékűek. Miközben jelentős történeti források, immanens szubjektivi-

tásuk szükségessé teszi tekintetbe venni keletkezésük minél pontosabb körülményeit, a szerző alapállását, illetve más történeti forrásokkal és információkkal való egybevetésük eredményeit. Ugyanakkor az autobiografikus írások kétségtelenül az egyéni és/vagy közösségi identitás, a mentalitás sajátos megnyilvánulási formái.

A 18. századi erdélyi magyar emlékirodalom alapvető témái közé tartozik a Habsburg Birodalom egyik célkitűzése – Erdély beillesztése a heterogén államkonglomerátumba –, a bécsi politikának a hatalom megszilárdítása érdekében foganatosított „intézkedéscsomagja”, illetve – a kezdeti szakaszban markánsan megnyilvánuló ellenreakcióként a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc és az ezt lezáró szatmári megegyezés.

Természetesen nem minden emlékirat tükrözi egyenlő mértékben az említett folyamatot; a Habsburg-installáció egyes történései maradandóbb – akár kitörölhetetlen – nyomokat hagytak a társadalomban, mint például maga az osztrák uralom fokozatos kiteljesítése, a *Diploma Leopoldinum* kibocsátása, mások – a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári megegyezés – társadalmi katalizmákat eredményeztek, így ezek természetesen több emlékiratban feltűnnek, esetenként e memoárok létrejöttének „invokált okai”.

Az erdélyi Habsburg-berendezkedés első szakaszában – melynek emlékirodalmában az osztrák uralom politikai következményeinek, illetve a szabadságharc kirobbanása kezdetének erőteljesebb ábrázolása jelenik meg – a szignifikánsabb emlékirók visszaemlékezései valahogy hasonló körülmények között keletkeznek. Bethlen Miklósról van szó, aki császári fogságban írja önéletírását, és Wesselényi Istvánról, akinek – bár szabadlábban van – naplója szigorúan császári környezetben születik, mondhatnánk akár, hogy Bécs árgus tekintetét érezze magán. E körülmények természetesen tompítják mondanivalójukat. A szerzők tudatában vannak annak, hogy a papírra vetett gondolatok némelyike felhasználható ellenük, emiatt több aspektust nem is említene. Politikai és társadalmi státusukat tekintve Bethlen Miklós és Wesselényi István azok, akik a betagolódás első időszakának politikai vonzatait, a történe-

sek – ezen belül a szabadságharc – gerjesztő okait kvantitatív és kvalitatív szempontból egyaránt valós mivoltukban mérik fel, és mivel írásaikban számos kronológiai párhuzam lelhető fel, az eseményeket azonban egymástól nagyon különböző látószögökből ábrázolják, információik a legerősebben egészítik ki egymást.⁶ Kortársaik közül Cserei – távolabb a folyamatok menetét meghatározó erőktől – elsősorban Habsburg-lojalitásától hajtva erősen szubjektív láttatásban ábrázolja az osztrák hatalom kiteljesedését és a Rákóczi-szabadságharc történéseit, míg a két városi polgár, Vizaknai Bereczk György és Szakál Ferenc jobbára Kolozsvár eseményeire koncentrál, és egy urbánus közösség tagjaként éli meg és válaszolja fel a szabadságharc általuk is percipált mozzanatait, esetenként „republikájuk” mikroközösségét érintő mozzanatok ábrázolásán túlmutatóan. Vargyasi Daniel István írása pedig – a látszat ellenére – a pártállás-függetlenség, az események egynéni megélésének egyik legmeggyőzőbb példája.

A „haldokló Erdély” és a Habsburg-berendezkedés közéleti szerepet vivő tényezői közül kétségtelenül Bethlen Miklós az a személyiség, aki nemcsak szemlélője kora eseményeinek, de kiemelkedő politikusként maga is kulcsszereplője azok alakulásának/alakításának. A kor szak erdélyi emlékirói közül az elsőségs kétségtelenül őt illeti meg: ő a legműveltebb és a leginkább távlatokban gondolkodó. És ő a leginkább író. A törökök kiűzése idején számos kortársához hasonlóan egy ideig azt reméli, hogy Erdély a Habsburgok segítségével lerázhatja az egyre súlyosbodó török nyomást. Ezért nyújt átmenetileg segítséget a törökellenes hadjárat keleti bázisának megszervezéséhez, a Habsburgok erdélyi berendezkedéséhez. Elképzelése, hogy a Habsburgokkal kialakítható egy olyan természetű függő viszony, mint korábban a törökökkel. A realitásra való ráébredést követően „szeme előtt ismét megjelenik a régi és független Erdély hazafias elképzelése, nem török, most már nem is Habsburg, hanem külföldi protestáns fejedelem alatt”.⁷ A nemzeti abszolutizmus öröksége Bethlen esetében az erdélyi államiság, az erdélyi független fejedelemség méretei és korlátai léptékét jelenti.

1704-ben, amikor megírja *Columba Noe* című latin nyelvű röpiratát, Erdély államiságát nem a belső viszonyok változtatásával, hanem külpolitikai helyzetét újragondolva látja visszanyerhetőnek. A munka megírásának okairól az alábbiakat jegyzi fel: „A haza és proxime Enyed romlása, kit bizony, mint egy gyermeket, úgy megsirattam, indíta a Noé galambja írására.” A röpirat már a címével is kifejezi a tényt, miszerint az erdélyi állam helyzetét az új európai viszonyok összefüggésében próbálja újrafogalmazni. Bethlen úgy ítéli meg, hogy Erdély belső kormányzatát is az országnak az európai hatalmi viszonyok között betöltött helyzetére építve lehet megnyugtatóan rendezni.⁸

Ez az alapmotívum hatja át *Önéletírás*t is, a Habsburg-berendezkedés kezdeti éveinek politikai vonzatait legéletszerűbben tükröző emlékiratot, amelyet 1708-ban kezd el írni az eszéki börtönben és 1710-ben fejez be, bécsi fogsága idején.

Az *Önéletírás* már a szabadságharcot megelőző évek vonatkozásában sok mindenről szól – ugyanakkor több eseményről-kapcsolódásról hallgat.⁹ A Habsburg-installáció első szakaszában, gyakorlatilag 1699 óta jelentkező erdélyi heves társadalmi mozgalmak kapcsán Bethlen nem kíván reflektálni bizonyos történésekre, személyes, esetenként családtagjait érintő kapcsolatokra, de nem reflektál olyasmikre sem, amiket a hatalom a Habsburg-kormányzat iránti elkötelezettségének tekinthetett volna. És hasonlóképpen jár el a szabadságharc első éveinek láttatásában is. Az *Önéletírás* szinte folyamatos szereplői Bethlen kortárs politikustársai, gyakorlatilag általuk adja a szabadságharc első éveinek „rekonstrukcióját”, a konkrét eseményleírások ugyanis többnyire csak érintőlegesen jelentkeznek a munkában. Osztrák részről a kuruc erők ellen Erdély védelmét biztosító Rabutinra történik gyakran utalás, a Rabutin-ellenesség gyakorlatilag átszövi az egész önéletírást (egyész fejezetek szinte kizárólagos témája ez). A köztük lévő feszült viszony adott pillanatban oly mértékű ellenségeskedéssé fajul, hogy Rabutin halálra ítéltetné Bethlent. Utóbbi ezzel szemben diabolikus, Erdélyt megrontó személyiségként ábrázolja a tábornagyot. „Bizony irtóztunk hivataljától, beszéditől, izenetétől; mert kivált osztán,

hogy a dolgok nehezedtek, merő Saullá válék...”¹⁰

A holdvilági csata, az Udvarhelyszéken, Aranyosszéken, az erdélyi városokban a szabadságharc első éveiben történtek, „Enyed elrontása”, Kolozsvár helyzete is majd minden esetben a résztvevők találkozásai-párbeszédei-személyes nexusai leírásának függvényében kerül bemutatásra. „Az Isten tudja, mely nehezen oltalmazók meg Tordát Aporral ketten tőle, hogy fel ne égesse, kardra ne hányassa akkor, mikor Aranyosszékét és Dést, és csak azért, hogy miért hódolt meg a kurucnak.”¹¹

Erdélyi részről az *Önéletírás* gyakori szereplői Bánffy György gubernátor, akit Bethlen – más forrásokhoz hasonlóan – könnyelmű, önös, kapzsi személyként ábrázol, Apor István kincstartó, aki – a katolikus érdekek határozott képviselőjeként – többször kerül a kancellárral vallási, esetenként azonban anyagi ellentétbe is, illetve Haller István guberniumi elnök (Cserei Mihály szerint „lány, félnék ember, egyet sem mer szólni a német előtt, ha mind fenekestől felfordítanak is az szegény országot”).

Utóbbiakkal való szebeni beszélgetéseit Bethlen a következőképpen összegzi: „Az ország keserves állapotjáról beszélgettünk; több sok szó után mond Apor: Ez elveszett és még inkább el is vész, majd javasolja, hagyjuk félbe a veszekedést, álljunk össze hárman, assecuráljuk hüttel egymást, menjünk a generálishoz” az ország helyzetének javítását célzó javaslatokkal. „Most már ebben a háborúban és Szebenben ennek sem üdeje, sem helye nincsen; a generális azt gondolná, szántszándékkal akarunk csak több zavarékot csinálni, hogy teljességgel semmi gubernium ne légyen; magunkat veszetők el. Hol voltunk eddig? [...] Hagyjuk a csendesebb üdöre, és akkor orvosoljuk meg valóban nyavalyánkat.”¹² Az 1704-es, emlékeztető Haller–Apor–Bethlen és Rabutin-találkozón utóbbi előbbieket hibáztatja Erdély sorsáért. „Tű az ország közönséges javára gondot nem viseltek, osztán egymásra vettek, egymást okozták, egymással mentitek magotokat [...] Azért most itt vagytok, mondjátok szembe egymásnak, mert (fordulván körül, reánk mondá ezt), hogy közönségesen a tü impertinence, nonchalance, azaz: alkalmatlankodástok, tunyaságtok miatt a császár és az ország szolgálatja

szenvedje s elveszen, azt én nem engedem...”¹³

Bethlen Miklós talán elsőként ismeri fel a Rákóczi-szabadságharc horderejét. Ebben nem vesz részt – tiltakozik is Apor egy megjegyzése ellen, miszerint „Te nem császár, hanem Rákóczi cancellarius vagy. Ítild meg Isten...”¹⁴ –, de olyan erőfelhalmozódást fedez fel benne, amely képes megingatni a Habsburg-hatalmat, és amelyet mint ilyent hasznosítani kell Erdély érdekében. Valójában nem rokonszenvezik Rákócziékkal, azonban legalább annyira szemben áll a Habsburguralommal is, amellyel azonban látszólag kész kompromisszumot kötni az önálló Erdélyi Fejedelemség hagyományai megőrzése érdekében.

A Habsburg-installáció első időszakát elemzi emlékirataiban Cserei Mihály is, egyfajta exkluzivista „transzszilvanizmus” képviselőjeként.¹⁵ Elbeszélését II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának kudarcával, az önálló Erdély bukásával kezdi és a Rákóczi-szabadságharc bukásával zárja le. A *História* egy része a Rákóczi-kori Erdély közhangulatát mutatja be; a kurucellenesség indítóokait, a Rákócziról elterjedt híreket, nem utolsósorban az erdélyi hadi cselekmények lefolyását tartalmazza. A magánélmények intimítása és szubjektivitása sajátos módon váltakozik nála a történelmi tényeket elbeszélő objektivitással, ez adja munkájának sajátos hangulatát. Számára minden, ami kívülről, főképp a nem erdélyi magyarok részéről érkezik, csak káros lehet az erdélyiekre nézve. Az erdélyi kormányzatnak a bécsi udvar által egyre erőteljesebben szorgalmazott átszervezési folyamatát a Rákóczi vezette szabadságharc megszakítja, és ezzel Cserei életének is újabb szakasza kezdődik. Az erdélyi nemesek többségéhez hasonlóan eleinte ő is szembehelyezkedik Rákóczi kurucainak mozgalmával, majd maga is Rákóczi oldalára áll, ám 1705-ben – a vesztett zsbói csatát követően – újra elhagyja a kuruc tábornokot, és mindvégig kitart a császár oldalán, akinek híveként természetesen – erőteljesen Rákóczi-ellenes. Sok esetben említi Rabutin nagylelkűségét, aki „megsegítette” a kurucok által ostromolt városokat, ám ugyanakkor azt sem hallgatja el, miszerint a „maga kénye-kedve szerint táncoltatja az erdélyi magyar urakat”.¹⁶ Akkora Habsburg-lojali-

tás jellemző életének erre a szakaszára, hogy az ország pusztulásáért a felkelőket tartja felelősnek; láttatásában a kuruc azonos a tolvajjal, rablóval. „Rettenetes bódulás vala Erdélyben mindenfelől. Az urak, főemberek, nemesek cselédestől szekerekre rakodván, futottanak, szaladtanak a közel való várakba, városokba. Többnyire minden jövök, kivált gabonájok, marhájok kinn maradván, és azokat a sok tolvaj kurucok mind elpraedálván, úgyannyira, hogy sok bec sületes urak, főemberek, nemesemberek minden jövoktól megfosztatván, éppen koldulásra jutának. Ki ne tudná leírni vagy elészámlálni, mennyi károkat tőnek Erdélyben...”¹⁷

Császárhűsége ellenére azonban Cserei is, Bethlenhez és Wesselényihez hasonlóan, a *Diploma Leopoldinum* cikkeleink figyelembevételével vizsgálja az osztrák uralom következményeit – és az említettekhez hasonló következtetésekre jut. Utóbbiakétől csupán abban különbözik véleménye, hogy ő a Habsburg-uralom káros politikai következményeiért – amelyeket írásában tisztességesen számba vesz – az erdélyi rendeket hibáztatja, amelyek nem tudnak mit kezdeni a „gyönyörűséges Diplomával”, és kicsinyes acsarkodásaikkal alkalmat nyújtanak az abban foglaltak megszegésére.¹⁸

Mielőtt rátérne a szatmári megegyezés értékelésére, megemlíti: „...de azután, mit gondolván, maga tudja, [Rákóczi] visszamend Lengyelországba, és megírja mind Károlyinak, mind a kurucságnak, semmiképpen compositióra ne menjenek a németekkel...”¹⁹ „De mind Károlyi, mind a kurucság afféle hazug biztatásokkal már eltelvén, Rákóczi indikációjának helyt nem adának, hanem mindenestől fogva Szatmárhoz gyűlének [...] ott, ugyan Szatmárt, egynéhány heti tracta után a compositio véghez is mene, nem úgy, amint a szegény magyar nemzet jova s megmaradása kívánta volna, hanem mint a német generálok akarták. Károlyinak kevés gondja lévén a publicumra, csak a maga privatumát stabiálhassa.”²⁰ A megegyezés pedig egyenesen felháborítja: „A gyilkos, rabló kurucoknak adott kegyelem természet ellen való dolog” – írja.²¹ – „Ilyen gyönyörűséges, hasznos pacifikációt szerzének a jó kurucok a nemzeteknek; ezért bizony csak tíz magyarnak sem kellett volna levágtatnia magát. Mert a revolúció előtt mindezeket

bírtuk, sőt ezeknél hasznosabb volt a Diploma, mert minden törvényünknek, lelki-testi szabadságunknak a Diploma volt az ereje, azt pedig most a pacifikációban elé sem hozzák, nem is remélem többször, a bécsi udvar confirmálja, anélkül pedig a pacifikáció olyan, mint a holttest lélek nélkül. Bezzeg nem ilyen a Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György pacifikációi a némettel; nem is méltó, hogy pacifikációnak neveztessék, hanem csak gratiaadás az elpártolt magyaroknak, eléállhatnak vele, vehetik hasznát a maradékok is jövendőben.”²² Kiábrándítja, hogy a Habsburg-udvar nem méltányolja kellőképpen magatartását, és erről is szkeptikus hangon formál véleményt: „Bolond magyar, aki ezután a német hűségéért magát öleti, fogatja, praedálttja, hanem ő is csak húzzon, vonjon, praedáljon, mert aki ördöggel szolgál, kinnal fizetnek annak. Átkozott amnestia, emiatt veszett örökké a szegény Erdélyország, ezután is emiatt vesz el végképpen.”²³

Cserei írásának egyik sajátos vonása az Erdély-központúság, az események specifikus erdélyi szempontú értékelése. Ez a transzszilván beállítottság már Szalárdi János *Siralmas krónikájának* is egyik vezérgondolata. Cserei korában azonban – amikor Erdély önállósága Béccsel szemben teljesen megszűnik, és Erdély az abszolutizmust építő Habsburg-monarchia alárendelt provinciájává válik – ez a koncepció nem más, mint egy letűnt állapot virtuálisan nosztalgikus utánérzése, amely mégis éppen ezekben az években nyer sajátos funkciót: Bethlen Miklósnál egy Béctől lazán függő, tulajdonképpen a török-Habsburg hatalmi erővonal közötti, feltételezetten semleges térben elhelyezkedő Erdély víziójaként, Csereinel inkább erőteljesen emocionális töltetű felfogásban.²⁴

A szabadságharc témakörét a familiárisok közül kiemelkedő családból származó Wesselényi István is felöleli *Naplójában*,²⁵ jóllehet az általa megkonstruált narratíva lezárul a szatmári megegyezést megelőző években. A történelmi feltételek, a családi környezet, amelyben a naplóíró Wesselényi felnő, nem mondhatók kedvezőknek egy császárhű egyéniség formálódásához, hiszen gyermekora egybeesik a Habsburg-ellenes harcok időszakával, és Wesselé-

nyi Péter – Wesselényi István édesapja – maga is a Habsburg-ellenes táborhoz tartozik. Ennek ellenére már Várad 1691–1692-es ostroma Wesselényi Istvánt a császári zászló alatt találja, és a család a 17. század utolsó évtizedeiben kifejezetten pro-Habsburg magatartást tanúsít.

A fokozódó gazdasági válság jegyében zajló 1690-es éveket Wesselényi az aktív politikai élettől elvonulva, hadadi és zsidói birtokain tölti, ebben az időben – a közélet nagyfokú beszűkülése miatt – nem folytat számottevő politikai tevékenységet. Életének ebben a valójában passzivitásra ítélt szakaszában, a közügyek terén érzett tehetetlenség hatására alakulhat ki szkeptikus szemlélete, amely a fatalista és pietista felfogás keverékének tekinthető.

Életét 1703-tól a kuruc szabadságharc történései határozzák meg, amelyek elemzésének *Naplóját* szenteli.

Az 1703-as szabadságharc Erdélyt feszültségekkel teli, forrongó állapotban találja – állapítja meg Wesselényi. *Naplójának* sorai közel sem az egyszerű időtöltés hangulatát árasztják, sokkal inkább arról tanúskodnak, hogy a szerző nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy magyarázatot találjon az általa is képviselt arisztokrácia hanyatlásának okaira és mikéntjére, valamint a bécsi udvar ígéretei és a császári hatóságok, illetve a zsoldos katonaság kíméletlen terrorja között feszülő ellentmondásokra. Ebben a vívódásban bontakozik ki a kép, amely részletesen ábrázolja az 1703–1708 közötti évek erdélyi történéseit. A mozgalom az ő birtokait sem kíméli meg, sőt adott pillanatban személyes biztonsága, mi több, élete is veszélybe kerül. *Naplójában* így ír erről: „...sokféle kárvallásim, vexatióim, marháim és egyéb bonumim elpredálások után, amelyeket a sokfelől gyűlt nép elpredált, végre kész voltam házamat, jószágimat és minden külső és belső javaimat elhagyni.”²⁶ Szebenbe kerül, ahol valósággal belesodródik a magaspolitikába. Ő képviseli a partiumi területeket a Rabutin által önkényesen diétának minősített, menekült főurakból álló gyűlekezeten, ugyanakkor apósának, a gubernátornak lesz – nem hivatalos – magántitkára. Így első kézből tájékozódik mindenről, érintkezésbe kerül a lehetséges hírforrásokkal, a mozgalom tevékenységéről beszámoló hivatalos vagy titkos információkkal. En-

nek a szinte teljesen információs bázisnak köszönhető naplójának páratlan gazdagságú tényanyaga és – ami nem elhanyagolható – az értesülések túlnyomó többségének kredibilitása. Jóllehet, bár információi nagy részét a Guberniumtól szerzi, a hírek terjesztésének nehézsége esetenként bevallottan elbizonytalanítja a jelen lévő állapotok átlátásában („az hírlík”, „az hallík”, „Így van-e, Isten tudja”). Ugyanakkor nála Nagyszeben nemcsak labanc helyszínréteget türeztet, de egy városstruktúra kiépülésének tereként is, a majdnem kétezer oldalas napló a makrojelenségek mellett az urbanus társadalom specifikumait, a hétköznapi élet partikuláris eseményeit is megörökíti.

Wesselényi tehát a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek lecsapódását szűkebb környezetében, egy városban rögzíti, illetve felméri a harci eseményeknek a mikroközösség mindennapjaira gyakorolt hatását. A *Napló* forrásértékét emeli, hogy írója nem visszaemlékezések vagy szűkszavú jegyzetek alapján rekonstruálja mondanivalóját – kivéve az 1705. év végét, amikor is betegsége miatt szolgálja megsemmisíti feljegyzéseit –, hanem naponként jegyzi az események alakulását.

Wesselényi munkája viszonylag rövid időszakot ölel fel; érdeklődési köre azonban annál szélesebb. Ez azért is figyelemre méltó, mert Szebenben írja naplóját, mely várost öt év alatt csak két alkalommal hagy el. Nagyszeben azonban nemcsak a bécsi udvarhoz lojális nemesség és a Főkormányzók menedékhelye, hanem Erdély osztrák katonai parancsnokának székhelye is – politikai és katonai központ egyidejűleg. Nagyszerű rálátás nyílik innen az eseményekre – és Wesselényi István ki is használja ezt a lehetőséget. Rámutat a Rákóczi-mozgalom társadalmi és gazdasági indítékaira, megismerteti a kuruc szabadságharc erdélyi hadmozdulatait. Teszi ezt részletezőbben, mint bármely más kortárs erdélyi emlékiró. Megállapítja, hogy a mozgalom erdélyi társadalmi bázisát mindenekelőtt a székelység és a román jobbágyosság alkotja, ábrázolja a fegyvert fogott parasztság nemességellenes magatartását, és a történeti irodalomban e téren eddig szinte ismeretlen gazdagságú híryanagot rögzít.²⁷ Figyelemre méltó, hogy a főnemesség képviselőjeként nagyfokú megértést tanúsít a fellázadt parasztság iránt. Megle-

pőn világosan ismeri fel a szabadságharc gazdasági okait: a császáriak szolgálatában álló Gesdorf tábornokkal való egyik beszélgetésében emennek a kérdésére, miszerint mi a kuruc lázongás oka, Wesselényi válasza: az elnyomás. Csak elvélve emel szót a parasztság „kegyetlen tettei” ellen, sőt esetenként mintha igazoltnak vélné eljárásukat, bár az események őt magát is sújtják: „...az új okok nem egyéb lehetett, mint azt magok is föltették, hanem a sokféle oppressiójok a magyaroknak. Egyébben pedig nem bíztak, hanem abban, hogy a császárnak sokféle distractiói lévén és hadakozási mostan, azt gondolták, hogy nem érkezik reá a császár, űellenek is hadakozzék.”²⁸ Szintén Wesselényi az az emlékiró, aki a szabadságharc gazdasági okait összeköti a társadalmiakkal, illetve ezek negatív következményeiről ír: „...könnyű volna ezt a rebelliót lecsendesíteni, mert csak hirdetnék meg a parasztság között, hogy mind öljék meg a nemes embereket és soha jobbágyok nem lesznek...” – vélelmezi.²⁹

A *Napló* egyik habituális sajátossága, hogy a császárhűség köteleességszerű hangoztatása mellett lépten-nyomon előbukkan Wesselényi németellenessége. A szerző kortársával, Bethlen Miklóssal ellentétben kevesebb szubjektív megállapítást tesz a politikai történések vonatkozásában. Bár lojalis a Habsburgokhoz, nemegyszer teszi szóvá a *Diploma Leopoldinum* kitételeinek semmibevételét, a császári hivatalosságok visszaéléseit, az egyre növekvő kötelezettségeket, amelyek – esetenként – nagyságrendekkel túlmutatnak a *Diplomában* leszögezetteken. Ez a látásmód teszi Wesselényit az Erdélyben érvényesített Habsburg-uralom meglehetősen erős bírálójává: nem titkolja felháborodását amiatt, hogy a császári főparancsnok semmibe veszi a Guberniumot, akárcsak a szebeni polgári hatóságokat. Szerinte a dolgok odáig fajulnak, hogy „a mi magistratusink csak szalma népek, nem egyebek”.

Wesselényi *Naplója* nem szokásos politikai színezetű diárium, amely első sorban az írójára nézve kedvező feljegyzéseket tartalmaz. Sokkal inkább korrajz, amelynek központi témája a Habsburgok erdélyi térhódítása által előidézett válság, illetve az az ellenállási hullám, amely a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban kulminál.

Szimptomatikus, hogy bár Wesselényi a politikai élet élvonalában van, az udvari körök császárhűsége ellenére éberen vigyáznak arra, hogy tényleges hatalmi tényezővé ne válhasson Erdélyben. Az udvar ellenszenvét minden bizonnyal azzal váltja ki, hogy nem azonosítja magát teljesen a bécsi politika Erdéllyel kapcsolatos szándékaival. Jóllehet a császár iránti lojalitása nem kérdőjelezhető meg, tovább él benne a szabadságharc idején megfigyelhető transzszilvanista törekvés, miszerint az elkövetkezendőkben Habsburg-fennhatóság alatt ugyan, de a lehetőségek szintjén fenn kell tartani az ország hagyományos intézményrendszerét, és meg kell védeni az erdélyi arisztokrácia érdekeit a feltétlen behódolást követelő osztrák adminisztrációval szemben. A szatmári megegyezést Wesselényi ugyanis úgy értelmezi, hogy Bécs jogot nyert ugyan az összbirodalmi politika folytatására, ami kizárja Erdély autonómiájának elvi lehetőségét is – főként külpolitikai tekintetben –, de ez nem jelenti az ország eddigi törvénykezési, törvényhozási, közigazgatási, gazdasági, kulturális, vallási és egyéb intézményeinek az udvar ízlése szerinti teljes átstrukturálását. A bécsi politikai körök viszont éppen ez utóbbit kívánják elérni. Ez az ellentmondás taszítja Wesselényi Istvánt arra az útra, amely – jóllehet nem nyílt formában ugyan, de – lényegében mégis bizonyos rendi oppozíciót jelent a Habsburg-hatalommal szemben, és ezt Bécsben nyilvánvalóan nem veszik jónéven.

A szabadságharc eseményeinek percepcióját szintén a város – ez esetben Kolozsvár –, pontosabban a városi polgár szemszögéből adják Wesselényi István mellett a kolozsvári emlékirók is, akik bőségesen utalnak azokra az ellenállási hullámokra, amelyek a Habsburg-installáció, az új berendezkedés, a módszerek és eszközök ellen jelentkeznek, és amelyek a Rákóczi vezette szabadságharcban kulminálnak. Mindkettőjüknél szembeötlő a többnyire napi rendszerességgel vezetett naplók „miértjének” motivációjában – mint ahogyan ez Wesselényinél is megfigyelhető – a megváltozott életkörülményekre való reagálás, a változások gyors érzékelése, amiből, szintén Wesselényihez hasonlóan, az ezekben betöltött szerep fontosságának tudata sem lehet elhanyagolható.

Vizaknai Bereck (Briccius) György, jöllehet 1693-ban kezdi naplóját³⁰ Hollandiában, a feljegyzések hazajövele után is folytatódnak, és a 18. század második évtizedére átnyúló bejegyzések a kurucok és labancok közötti harc hiteles forrásoként értékelhetők, annál is inkább, mivel Vizaknai maga is közvetlen résztvevője az eseményeknek. A naplókönyv második része eseménytörténeti beszámolónak tekinthető, annak ellenére, hogy ez a tartalmi egység család-történeti feljegyzésekkel indít. Családi életének azonban csak néhány állomását vázolja, anélkül hogy valamennyi változásról beszámolna. Változást – láttatásában – az 1703-as év hoz, amikor a szerzőt a Rákóczi-szabadságharc kezdetének évében városi assessornak választják meg (később, 1712-től királybíróként, 1715-től főbíróként intézi Kolozsvár ügyeit). A napló e részében a rövid, napi feljegyzések az emlékezetre támaszkodó, terjedelmes részletekkel váltakoznak, szinte folyamatosan egy témára: Kolozsvár lakosságának a kuruc időkbeli magatartására és a Rákóczi-szabadságharc hullámzó menetére fókuszálva.

Kolozsvár a kuruc és a labanc csapatok között őrlődik, és a városnak, illetve lakóinak jócskán kijut az eseményekből: Rabutin Kolozsváron,³¹ Csáky László gróf és Vajó András blokádja;³² Kolozsvár Teleki Mihály általi 1704. szeptember 24-ei bevétele;³³ Rabutin patai győzelme;³⁴ a szabadságharc egyéb erdélyi vonatkozásainak kisugárzása a városra;³⁵ a szerző részvétele a segesvári diétán;³⁶ Pekri Lőrinc táborában folytatott tevékenysége;³⁷ Károlyi Sándorral való többszöri találkozásai;³⁸ Kolozsvárról való menekülése és debreceni kényszertartózkodása Komáromi Csipkés György debreceni főbíró-nál, ahol tanúja annak, miszerint „a német ármádia, az erdélyi német hadak is Pálffyval magokat conjungálván, lejűnek Debrecenbe, holott is armistitiumot csinálnván a kurucokkal, maga Pálffy kétezer némettel Kállóba megyen és Károlyival tractál. Azután mennek Vajába, holott az fejedelem is szemben leszen generális Pálffy Jánossal.”³⁹ Vizaknai számára az egyetlen lényeges kérdés: hogyan szolgálhatná legeredményesebben városa érdekeit? Keresi a kiutat a válságos helyzetből, miközben tudatában van annak, hogy a döntés óhatatlanul elkötelezettséget jelent egyik vagy másik oldalon. Az

események igazolják fenntartásait, hiszen Kolozsvár 1703–1711 között többször is „gazdát” cserél.⁴⁰ Ő maga a szabadságharc elkötelezettjeként – természetesen – egyféle láttatásban vázolja a történeteket. Több, általa említett esemény Csereinéél is feltűnik (például a kurucok kolozsvári győzelme, a gyulafehérvári, szentbenedeki csaták, a Guthi István ezereskapitány vezette kuruc csapatok Holdvilág melletti veresége, a labancok nagyváradi győzelme stb.), a Habsburgokkal rokonszenvező szemlélete miatt azonban Cserei nyilvánvalóan más értékhierarchikus besorolásban tárgyalja mindezeket.

Egy másik kolozsvári emlékiró, a szász eredetű Szakál (Barth) Ferenc történeti naplót⁴¹ ír – beszámolója az önállóságától megfosztott város sorsával azonosuló polgár életérzésének lecsapódása. Írásra a tekintélyt biztosító közeleti tisztség (az óvári városnegyed kapitánya) készítte. Az 1698–1718 közti időszakot felölelő napló egy része szintén a szabadságharc éveit fogja át, és többnyire a kuruc-labanc összetűzéseket tárgyalja. A mozgalmas történeti események részeseként ő is azokra a mozzanatokra összepontosít, amelyeknek részese volt.

Ellentétben az ugyanabban az időszakban keletkezett és tartalmilag is sok közös vonást mutató Vizaknai-emlékezéssel, a Szakál-napló az országos politikára (is) való reflektálás helyett a helyi történeteket részesíti előnyben. A szabadságharcnak inkább a Kolozsvárt és környékét érintő mozzanataira figyel, tényközléseit az interperszonális kapcsolatok alakulásával ötvözi. „1703. Rákóczi Ferenc híre lengedez [...] lengedez a hír, hogy ide, Kolozsvárra is eljőnek.”⁴² A naplójegyzetek alapján körvonalazódik az urbanitás lakóinak a kuruc csapatok többszörös megjelenésével, az osztrák seregek ellenállásával, az 1703–1711 közti tragikus eseményekkel kapcsolatos magatartása – mindez átszőve egy olyan város történéseivel, amely a háborús időkben is éli a maga mindennapjait.

Szakál a kolozsvári eseményeken túlmenően több alkalommal is beszámol – igaz ugyan, esetenként pontatlanul vagy igen szűkszavúan – a szabadságharc más erdélyi eseményeiről: Szilágysomlyó és Kővár ostromáról és a kurucok általi elfoglalásáról vagy a szentbenedeki csatáról⁴³ – ezekről Cserei a maga során

más hangleütéssel és részletezőbben ír, megkockáztatva azt a feltevést is, miszerint Somlyó feldúlására Rabutin bosszúból küldte a kolozsvári őrség egy részét.

A Szakál-naplóban szó esik a gyulafehérvári csatáról is, amely összetűzésből a szerző látatásában, a labancok kerülnek ki győztesen – ezzel szemben azonban Cserei úgy tudja, hogy Guthi István ezereskapitány, bár először vereséget szenvedett, erősítésekkel visszatérve meghódította Fehérvárt, a harctéren maradt több száz kuruc áldozat ellenére is. Szakál megemlíti Beszterce feladását is – e témáról Cserei szintén bővebben értekezik, de a motívum megtalálható Vizaknai naplófeljegyzéseiben is.⁴⁴ A szabadságharc idején Kolozsváron megforduló vagy a városi/város körüli eseményekben releváns szerepet játszó „solemnitások” közül Szakál többeket is említ: Ludovicus de Gentisch alezredest, Rabutin tábornagyot, Erdély katonai parancsnokát, gróf Csáky László városkapitányt, Forgách Simont, Stephan Steinville császári tábornokot – akikről nemritkán, csakúgy, mint a kolozsvári lakosokról, élethű jellemrajzokat készít. A szerző, aki már a szabadságharc kezdetén rokonszenvezett a kurucokkal, II. Rákóczi Ferencről egy helyütt ír részletesebben. Már 1703 elején, amikor még csak a „híre lengedez”, felismeri személyiségének súlyát. Nem külső vagy belső jellemzését adja a reménykeltő Rákóczinak, hanem a magyarok Mózeseként ír a fejedelemről, ábrázolásaiban a biblikus világ hasonlataival és metaforáival él, amikor Erdélyt Izráelhez, népét a „kiválasztott” zsidókéhoz hasonlítja – mintegy folytatva a 16. századból átöröklődött zsidó–magyar sorspárhuzam e toposzát. Szakálnál a biblikus összevetés, a fejedelem–Mózes/Megváltó párhuzam több mint a kordivat sugallta stílusfordulat, Rákócziban a „magyarok testi szabadítóját” látja, aki nyomorgatott népét a császáriaktól, a „mostani Heródes kegyetlenségétől” megmenti. Számára nem kétséges, hogy „Rákóczi jó dologban indult meg”, és a reménykedés mellett a később beigazolódnó jogos féltés is kiérződik sorairól: „csak a magyar uraimék is a magok gonosz erkölcsökkel ezen Isten, ez ember által feltett jószándékot el ne vesztegetnék”.⁴⁵ A patetikus hang indokolt, hiszen II. Rákóczi Ferencet valóban egyfajta megváltóként várta és tisztelte Erdély és Kolozsvár népe.

A szabadságharc éveit alatt – lásd fentebb – Kolozsvár számos változást ér meg. Az óvári fertály kapitánya a permanens változások által ellehetetlenített urbanitás apró, az országos események sodrán kívül eső történéseiről – amelyekre közvetlen látással rendelkezik – számol be elsősorban, többé-kevésbé hitelesen, megfogalmazásaiban hasonló gondokkal küszködve, mint Wesselényi.

Vargyasi Daniel István emlékirata⁴⁶ tényanyagának zömét is a Rákóczi-szabadságharc eseményeire való fókuszálás adja, a memoár mintegy felét teszi ki a szabadságharc eseményeinek felidézése. Életének olyan szakaszát képezik ezek az évek, amelynek döntései egész további életét behatárolják – nemcsak politikai szerepvállalása vonatkozásában. Az *Ön-életírás*, a történések után mintegy ötven évvel leírt visszaemlékezés kissé felemás képet ad a szabadságharcról, a szerzőnek ebben játszott szerepéről. A „belháborúban” való pártállás-változtatást majdnem-hogy kényszerként éli meg, még akkor is, ha a továbbiakban Rákóczi elkötelezett hívének tartja magát: „akarva nem akarva a szövetkezett magyarok társaságába belé kellett merülnünk.”⁴⁷

A történéseket kezdetben a „lázadás vétkét az uralkodó fejedelem [Lipót császár és király] ellen” „Isten és emberek előtt gyűlöletes és egyszersmind veszedelmes”-nek minősíti. Ekkor még az ellentáborba tartozók egy részéhez hasonlóan Brassóba menekül, a kurucok azonban elfogják, és kényszerítik, hogy velük tartson: Vargyasi Daniel István fiatalkori határozatlanságával és az idők zavaros voltával indokolja, hogy végül is „a szövetkezett magyarok társaságába” került. A 18. századi pártállás-választása/-változtatása azonban semmiképpen nem mai értelemben vett elvi, ideológiai fogantatású gesztus, ennél sokkal összetettebb és személyes motivációkkal áthatottabb cselekmény.⁴⁸

Daniel István Mikes Mihálynak a Rákóczi pártjára való áttállásáról az alábbiakat írja: „még az isteni hatalom is Rákóczinak látszék kedvezni, Mikes gróf sem maradhatott tovább a császár hűségében.” Brassói elfogatásának körülményei is e komplex, mai szemmel minimum furcsának tűnő időszakot jellemzik. Elfogói és őrői régi ismerősei, „nemes lelkű és kipróbált hűségű férfiak”, akikhez „mind

a nemzeti egybenkötetés, mind a közünk azelőtt sok évvel fennálló barátság” fűzi.⁴⁹ Mindezeket túl Daniel Istvánt is elsősorban szűkebb pátriája jóléte érdekli, és a szabadságharc egy adott pillanatában ennek biztosítását Rákóczitól reméli.

A Rákóczi-pártiak megbízásából Havasalföldre utazik, hogy a „mi szomszédunkat a magyarok szövetségének és felvállalt hadviselésének okairól bizonyossá tegye”.⁵⁰ Itt találkozik Constantin Cantacuzinnal,⁵¹ akinek tanácsát érdemesnek tartja feljegyezni: „a szövetség előjáróit intette általam, hogy emlékezzenek vissza a boldog emlékezetű néhai Bethlen Gábor végrendeletére, és annak szabálya szerint az ellenséggel nyílt csatában ne ütközzenek meg, mert mivel áll az, hogy a szövetséget magyarok az ellenségekkel legkevésbé sem egyenlők, ugyan csak őket az ellenség mindig legyőzi, amint a dolgok kimenetele is ebben az egész hadviselésben ugyan ezt így bizonyítja.”⁵²

A „szűkebb pátriája” által elszenvetettek azonban egyre kritikusabbá teszik a Rákóczi-hadvezetéssel szemben; a remélt eredmények be nem következésének terhét szűkebb környezete és nyilván ő maga is erőteljesen megérzi. Így hát sokasodnak a bíráló-elítélő kritikai megjegyzések Rákóczi vonatkozásában: „... a fejedelem sem Magyarország szabadsága, sem a maga tulajdon javára nem gondolva, csupán a Bercsényihez való szeretetből a legóhajtottabb békét lábbal tapodta, és az ő izgatására a had folytatására vetette az eszét, de mindég harcolva és sohasem győzve végtére arra a szélsőségre jutott, hogy a folytatott háború nyolcadik évében, amely az 1711-ik évre esett, Lengyelhonba volt kénytelen menedéket keresni és Magyarországot és annak igen virágzó ifjúságát, mint valamely zsoldos [...] és legkevésbé jó pásztor elhagyá, és így az ő makacs és a nagyszombati egyezménynek legóhajtottabb föltételeit megvető önfejűségének méltó büntetését szenvedé.”⁵³

A szatmári tárgyalásokat megelőzően Daniel István a Moldvába menekült, „Oláhországban számkivetésben és elég nyomorultul élő erdélyi mágnások és nemesek” között tartózkodik, akiknek „állásáról” önéletírásában is megemlékezik. Ekkor adja Károlyi Sándor jellemzését is, akit „kitűnő, éles elméjű és nagy ügyessé-

gű hős”-nek tart, míg Pálffy Jánosról csak szűkszavúan nyilatkozik.⁵⁴ Károlyi a Moldvába menekült erdélyi nemeseknek üzenetet küld, „nehogy magukat és a honban hagyott javaikat kockára tegyék, hanem a szatmári határnapra követjök által álljanak elő”. Daniel István a szatmári megegyezésen e csoportosulás képviselőjeként vesz részt, miután „mindnyájuknak szavazatai mind reám estek, és annyira sürgős könyörgésekkel kértek engemet, hogy annyi mágnások és nemesek jövőbeli hasznát és érdekét tekintve, ne vonakodnám megtenni az utat”.⁵⁵ Károlyi „nyájas fogadtatását” követően az „egyezmény tagjainak gyűlésébe” hivatott, ahol „Pálffy János királyi biztos és telyhatalmazott” előtt felvázolja a menekült nemesség helyzetét, melynek nyomán – mint írja – „az én könyörgéseim jó eredményt szültek, mert kedvezvén az isteni gondviselés gondossága, nemcsak az idegen tartományokra menekült életben maradottakra, hanem a hűtlenségben meghaltaknak javaikat is visszanyerni szerencsés valék, és ezen felül az általános amnesztia utasításában is egy különös pont a miénnek vigasztalására be lőn szőve, mert ha a királyi telyhatalmazottnak ezen kegyét ki nem nyerem vala, néhai gróf Pekry Lőrincnek mint hűtlenségben meghaltak minden javai és örökségei odavesztek volna...”⁵⁶

A szatmári megegyezést Daniel István „szerencsésnek” értékeli, a Pálffy által átadott egyezménypontokat átadja „az erdélyi császári hadak legkegyelmesebb urának, báró Tige general commendantnak” – és ezzel eleget tesz követi megbízásának, amint ezt írásában többször is leszögezi.

Írása a kolozsvári emlékirótnál szélesebb kitekintéssel, sőt túlzott részletességgel szól a szabadságharcról, olyan személyként, aki akarata ellenére kerül be az események forgatagába. Mivel mindkét táborban szerez tapasztalatokat, és a történések főszereplőivel is találkozik, emlékirata számos részlettel gazdagítja a kuruc-labanc konfrontáció történetét.

A Habsburg-berendezkedés kezdeti szakaszának egyik legsúlyosabb politikai velejárája valóban az erdélyiek részvétele a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban. Ez egyrészt a *Diploma Leopoldinum* kitételei figyelmen kívül hagyásának, másrészt az egyre súlyosbodó adó-

terheknek a következménye. A mozgalom – melyet az említett túlzott anyagi megterhelések és ezek drasztikus végrehajtása vált ki –, társadalmi háttérének tulajdoníthatóan a szabadságharc idején vannak olyan időszakok, amikor a Habsburg végrehajtó hatalom szinte nem gyakorolható Erdélyben, és az uralom konszolidálása – beleértve a tervezett intézményszervezést – félbeszakad. A végrehajtó hatalom nagyon szűk körében, a Nagyszébenben végbementekről Wesselényi István tudósít a legilletékesebben – ő maga is részeseként a Habsburg-végrehajtó hatalomnak. Ami a szabadságharc országos és társadalmi kihatásait illeti, a korabeli erdélyi magyar emlékirók horizontja viszonylag korlátozott mind térben, mind a szubjektív vélemények kifejtése tekintetében. Vizaknai Bereczk György és Szakál Ferenc narratívái csupán némelykor lépik át Kolozsvár határait, és a történeteket elsősorban az események forgatagába sodródott város szemszögéből vizsgálják, Szakál esetében elsősorban azoknak az unitáriusoknak a látószögéből, akik a Habsburg-hatalom által támogatott vallási intolerancia első áldozatai közé tartoznak.⁵⁷

Ami Vargyasi Daniel Istvánt illeti, az ő írása tágabb kitekintésű a szabadságharc éveinek vonatkozásában, a közvetlen állásfoglalás erejét azonban nála tompítja a félelem diktálta óvatosság. Ez utóbbi nem alaptalan, mivel nemcsak Bethlen Miklóst vádolják meg írásáért, de Daniel Istvánt is. Bár önéletírásának a konszolidáció éveit érintő része hemzseg Mária Terézia dicsőítésétől, az 1764-ben kiadott kötetet elkobozzák, az idős szerző ellen pedig vizsgálatot indítanak, és megbírságotlák a nyomdással együtt, mivel a munka adatokat tartalmaz a protestán-

soknak a Habsburg-uralom bevezetését követően elszenvedett sérelmeiről. (A kortárs közvélemény azonban tudni véli: a kötet elkobzásához hozzájárult az, hogy a szerző az udvar számára nem kellemesen hangzó kuruc háborúról is beszámol.⁵⁸)

Az emlékirók helyenkénti, néha akár csak elejtett megjegyzései arra engednek következtetni, hogy a kuruc-labanc ellentét láttatásával a szabadságharcnak csupán a makrofolyamata írható le. A kétségek, az elégedetlenségek, az útkeresés egyaránt jellemzik a kuruc-labanc célok/hívek legelkötelezettebb képviselőit is. Ezek egyéni megélése sok esetben nem elvhű meggyőződést, sokkal inkább az eseményekben való hétköznapi vagy akár akcidentális részvételt, esetenként az interperszonális kapcsolatokból adódó érzelmi hozzáállást jelzi – a kor társadalmában többé vagy kevésbé jelentős szerepet betöltők részéről egyaránt.⁵⁹

Árulás, alku, réalpolitikai megalapozottságú ésszerű megegyezés, kompromisszum a maga jó és rossz oldalával? Lemondás bizonyos politikai célokról, másrészt az államiság jelentős részének visszanyerése és egyéb politikai tevékenységek mozgásterének biztosítása? Ahogyan a szabadságharc lefolyását, úgy a szatmári megegyezést is többféleképpen láttatja a kortárs erdélyi magyar emlékirodalom. A szabadságharc és a megegyezés tárgyalásának a módja, az okozati összefüggések megrajzolása, az alkalmazott gondolatmenet és érvrendszer természetszerűen szerzőnként változik, és – meglátásunk szerint – narratívák megkomponálásának hogyanja is a fentebbiek függvénye.

■ JEGYZETEK

1. Benda Kálmán: *A szatmári béke és az általános külpolitikai helyzet*. In: *A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései*. Tudományos emlékülés 1976. január 29–30. Szerk. Molnár Mátyás. Vaja, Nyíregyháza, 1976. TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete, 47.
2. Köpeczi Béla: *Az orosz segítség reménye és a szatmári béke*. Uo. 56.
3. R. Várkonyi Ágnes: *Válasz*. Uo. 87.
4. Ezeknek egyfajta összefoglalását lásd Bódy Zsombor – Ö. Kovács Zoltán: *Bevezetés a társadalomelméletbe*. Bp., 2003.
5. Nagy Levente: *Az emlékirat-irodalom*. In: *A magyar irodalom története*. Gondolat Kiadó, Bp., 2007.
6. R. Várkonyi Ágnes: *Bethlen Miklós gróf, a politikus*. Erdélyi Múzeum LV. 1993. 1–2. füzet. 12.
7. *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről*. Ravasz László bevezetésével Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. I–X. Bp. [1942] VI, XVII.
8. R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában*. Bp., 1984. 409.
9. R. Várkonyi Ágnes: *Amiről Bethlen Miklós Önéletírása hallgat*. Korunk 1997. 7. sz. 55–66.
10. *Bethlen Miklós Önéletírása*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955. (A továbbiakban Bethlen 1955) II. 138.
11. Uo. II. 138–143.
12. Uo. II. 144.

13. Uo. II. 144.
 14. Uo. II. 139.
 15. Cserei Mihály: *Erdély históriája (1661–1711)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Bp., 1983. 336. (A továbbiakban Cserei 1983)
 16. Uo. 254.
 17. Uo. 336.
 18. Uo. 302.
 19. Uo. 436.
 20. Uo. 454.
 21. Uo. 457.
 22. Uo. 456.
 23. Uo. 457.
 24. Kovács Kiss Gyöngy: *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár, 2000. 94. (A továbbiakban Kovács Kiss 2000)
 25. Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló, 1703–1708*. I–II. Közzéteszi (I.) Magyar András, (II.) Demény Lajos, Magyar András. Buk., 1983, 1985. (A továbbiakban Wesselényi 1983, 1985)
 26. Wesselényi 1983, 1985. I. 55.
 27. Uo. I. 43.
 28. Uo. I. 46.
 29. Uo. I. 38.
 30. *Vizaknai Bereczk (Briccius) György naplófeljegyzései (1693–1717)*. In: *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*. A bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította Bálint József. A forrásokot válogatta és jegyzetekkel ellátta Pataki József. Buk., 1990. 223–256. (A továbbiakban Kolozsvári emlékirók)
 31. Uo. 241–242.
 32. Uo. 242.
 33. Uo. 242.
 34. Uo. 243. – A Pata közelében lefolyt ütközetről, illetve a kurucok vereségéről részletesen ír Cserei is.
 35. Kolozsvári emlékirók. 242–255.
 36. Uo. 246.
 37. Uo. 247–253.
 38. Uo. 246.
 39. Uo. 255.
 40. Az 1704. október 23-ai ostromot követően a város megnyitja kapuit a kuruc csapatok előtt, és felkészül Rákócziakra. 1705 novemberében Herbeville császári ezredes, miután Zsibónál szétveri Rákóczi csapatait, bevonul Kolozsvárra. Az általa elrendelt kivégzéssorozatnál Szakál is említést tesz. 1706-ban, a hangulat enyhülését követően Rákóczi itt tölti a húsvéti ünnepeket, 1707-ben viszont a császáriak hosszú időre berendezkednek a városban.
 41. *Szakál Ferenc történeti feljegyzései (1698–1718)*. In: *Kolozsvári emlékirók*. 271–298.
 42. Uo. 275.
 43. Uo. 277–279.
 44. Uo. 293.
 45. Uo. 275.
 46. Vargyasi Daniel István: *Életének leírása*. In: *Oka ezen írásnak. XVIII. századi erdélyi emlékirók*. Válogatta, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Luffy Katalin. Komp-Press Kiadó – Polis Könyvkiadó, Kvár, 2006. (A továbbiakban Daniel István 2006)
 47. Daniel István 2006. 163. Daniel István talán a huszti országgyűlés végzéseire utal, amikor „szövetkezett magyarokról” ír, de lehet, hogy egyszerűen csak a királyságbeli és az erdélyi Rákóczi-pártiak összefogására utal.
 48. Luffy Katalin: *Emlékiratok olvasásának lehetséges módjai*. In: *Oka ezen írásnak. XVIII. századi erdélyi emlékirók*. Válogatta, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Luffy Katalin. Komp-Press Kiadó – Polis Könyvkiadó, Kvár, 2006. 272.
 49. Daniel István 2006. 163.
 50. Uo. A havasalföldi vajdához, Constantin Brâncoveanuhoz Daniel István és Henter Mihály utazik követségbe, hogy a háború okait és céljait összefoglaló Manifestumot bemutassák, és szorgalmazzák a jószomszédi viszony fenntartását, illetve előkészítsék a szövetségkötést. Brâncoveanu már 1704-ben megüzente Rákócziinak, hogy jogosnak tartja a háborút.
 51. Uo. Constantin Cantacuzin a havasalföldi bojárság egyik vezéralakja, a vajdasági külpolitika irányítója, aki kezdetől fogva nagy érdeklődéssel és szimpátiával követte Rákóczi politikáját, és indirekt módon több lépésben egyengette a Rákóczi és Nagy Péter cár közti kapcsolatokat.
 52. Uo. 164.
 53. Uo. 172.
 54. Uo. 178.
 55. Uo. 180.
 56. Uo. 181.
 57. Kovács Kiss 2000. 76.
 58. Uo.; vö. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. Buk., 1970. 274–275.
 59. Luffy Katalin: *Emlékiratok olvasásának...* 272.